

Таран Ярослав Анатолійович,
здобувач Інституту держави і
права імені В.М. Корецького
НАН України, м. Київ, Україна

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ З ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

***Ключові слова:** діаспора, глобалізаційні процеси, міждержавні взаємовідносини, інформаційний вплив, пріоритетні напрямки.*

Останніми роками діаспори (етнічні спільноти, національні меншини) різних народів привертають до себе все більшу увагу не лише провідних науковців та політичних діячів, а й пересічних громадян. Даний інтерес спричинений зростанням міграційних процесів у світі та загальноприйнятих міжнародно-правових стандартів захисту прав людини, складовою яких є права національних меншин.

Переходячи на українські реалії – дослідження проблеми української діаспори посідає особливе місце в контексті забезпечення національної безпеки України. На сьогоднішній день вона в багатьох країнах світу зберегла себе як окрему самобутню спільноту і водночас інтегрувалась в місцеве суспільство, активно впливаючи на його розвиток.

Актуальність даної проблеми полягає в тому, що ми не маємо достатньо знань про закордонне українство, його життєдіяльність, психологічні особливості, суспільні, політичні, етнокультурні процеси, які відбуваються в середовищі українських меншин у різних країнах, досягнення і внесок у розвиток суспільства країн проживання. Відсутність таких знань не дозволяє ефективно використовувати потенціал української діаспори для підняття іміджу України у світі, покращення взаємостосунків з іншими країнами в різних галузях суспільного життя, ефективної реалізації зовнішньої політики нашої держави.

Ідентифікація української діаспори у Республіці Польща носить радше не інституціалізований, а соціокультурний характер у межах західноєвропейської традиції гуманізму, демократичних цінностей, вільного ринку. Тому активізація роботи України з діаспорою у Польщі має передусім спиратися на загальноєвропейські соціокультурні і світоглядні цінності, на просування як в середовищі закордонних українців, так і поляків, на бачення України невід’ємною та дуже важливою частиною Європи. На цьому шляху, на наше переконання, польські українці, особливо найбільш соціально і політично активні, мають стати так званими «народними дипломатами», носіями і популязаторами української ідентичності в Європі.

Таким чином, одним з головних завдань реалізації українсько-польського діалогу нині є подолання негативних наслідків кількасотрічного

конфронтаційного періоду у взаєминах країн-сусідів, а також розгортання широкої програми поліпшення іміджу України й українців у Польщі. Вказаний комплекс заходів має поширюватися на всі верстви польського суспільства, бо, згідно з результатами опитувань польського політикуму, бізнесових і наукових кіл, Україна в очах значної частини поляків усе ще держава з низьким рівнем соціально-економічного розвитку та широким колом нерозв'язаних внутрішніх проблем. Звісно, розгортання такої широкої популяризаторської стратегії було б неповним без залучення найактивніших та найбільш свідомих представників української діаспори у Республіці Польща, тому що однією з найефективніших форм соціополітичної і міжкультурної комунікації є міжособистісні контакти. Принципом цієї стратегії має бути «принцип співробітництва – прагнути зрозуміти і порозумітися, бачити і не помічати, виявляти толерантність і виваженість».

Серед напрямів означеної стратегії слід відзначити важливість розгортання потужного інформаційного впливу. Інформаційний вплив у контексті розгляду основних напрямів взаємодії України з представниками української діаспори в Республіці Польща варто здійснювати, на наш погляд, виходячи з позицій теорії масової комунікації авторитетного німецького соціологі та філософа Ю.Габермаса.

Окремий та надзвичайно значимий напрямок налагодження взаємодії України з діаспорянами у Польщі – це ділове співробітництво. Зрозуміло, що формування позитивного іміджу України й українців за кордоном, реалізація широкої культурно-просвітницької стратегії в інших країнах світу є одними з пріоритетних векторів співпраці з діаспорними громадами українства по всьому світу. Однак, не менш важливим є ділове співробітництво, налагодження тісних економічних взаємозв'язків. Польща є одним з центральних стратегічних партнерів України, вага і значення якого особливо зросли після 2014 р. Ділове співробітництво й економічна співпраця України й Республіки Польща здійснюються як на офіційно-державному рівні (на цьому рівні названі процеси регулюються відповідною нормативно-правовою базою обох держав), так і на рівні недержавному – через громадський сектор, неурядові канали, міжособистісні контакти, «народну дипломатію».

На жаль, за усі роки незалежності України потужний потенціал українства зарубіжжя був надто недооцінений, а робота з українськими діаспорами у різних країнах мала несистематичний, ситуативний, фрагментарний, а подекуди вкрай суперечливий характер. Можна стверджувати, що українство зарубіжжя багато в чому залишалося поза увагою державної влади України, однією з найбільш «забутих» діаспор стала українська діаспора у Республіці Польща. Відтак, перед Українською державою сьогодні постало складне завдання не просто розробити і запровадити комплекс заходів щодо сприяння поживленню взаємодії та співпраці України з представниками діаспорної громади у Республіці Польща, але й надолужити ті прогалини, які з'явилися внаслідок непослідовної і несистематичної державної політики з боку України.

Отже, на наш погляд, в ідеалі позначені у статті основні напрями взаємодії України з українською діаспорою у Республіці Польща мають бути

оформлені у вигляді «Стратегії співпраці і взаємодії Української держави з українською діаспорою у Республіці Польща» (назва, безперечно, є досить умовною – Я.Т.) як окремого документу, що матиме силу державного нормативно-правового акту. Загальна ж робота щодо співробітництва з українством зарубіжжя має координуватися вдосконаленим відповідним законом України, який повинен відповідати вимогам часу та відійти від суто декларативної політики.

З огляду на необхідність врегулювання статусу українців, що проживають поза межами країни, полегшення їхніх контактів з етнічною Батьківщиною було прийнято Закон України «Про правовий статус закордонного українця» [12]. Налагодження, розширення й усіяке зміцнення зв'язків з українською діаспорою має на меті досягнення певних раціональних політичних і економічних цілей. Зокрема, це стосується використання інтелектуального, політичного та економічного потенціалу діаспори для встановлення дружніх і тісних стосунків України з країнами проживання зарубіжних українців, посилення ролі України у світовому співтоваристві та захисту національних інтересів України.

Тим не менше, потрібно вказати на потребу дослідження проблематики української діаспори, у тому числі – і у Польщі, опрацювання рекомендацій для налагодження більш тісних стосунків України з державами, де проживає значна чисельність українців, розробку нових програм співпраці з закордонними українцями, більш ефективного використання інтелектуального, політичного та економічного потенціалу української діаспори, в т.ч. й для посилення ролі України у світовому співтоваристві.

Таким чином, взаємодія Української держави з українською діаспорою у Республіці Польща в реалізації стратегії розвитку європейської інтеграції та утвердження північноатлантичного безпекового вектору України має носити комплексний характер. Залучення української діаспори Польщі уявляється необхідним, насамперед, у напрямі проведення широкої інформаційно-агітаційної кампанії як всередині України, так і на теренах Європейського Союзу, а також у царинах налагодження тісної співпраці урядових і неурядових інституцій, організацій, об'єднань України та Польщі, у тому числі – товариств української діаспори. Місце і роль української діаспори в забезпеченні успішної реалізації євроатлантичних стратегій України мають корегуватися відповідно до перегляду та доопрацювання на системному рівні політики українсько-польських відносин відповідно до умов, що кардинально змінилися в останні два роки, як на рівні двосторонньої співпраці, так і в контексті євроінтеграційного і північноатлантичного співробітництва. Одним з провідних акторів названих процесів мають стати найвпливовіші представники української діаспори – «лідери думок».

Аналіз основних напрямів взаємодії української діаспори Республіки Польща з Українською державою та визначення місця і ролі діаспори в реалізації євроінтеграційної і північноатлантичної безпекової стратегій дозволяє дійти наступних висновків.

1. Можливості впливу діаспори на зовнішньополітичні процеси є доволі обмеженими, вони залежать від низки факторів, перш за все – від формального

політико-правового і фактичного становища діаспори у країні проживання та рівня національно-культурної самоідентифікації її представників, наявності у них внутрішнього відчуття приналежності до історичної батьківщини, потреби налагодження постійних контактів з нею.

2. Українська діаспора у Республіці Польща є не такою гомогенною у порівнянні з діаспорними громадами Канади або США, що обумовлено низкою об'єктивних чинників. Адже українська діаспора в Польщі не мала досвіду існування стабільних діаспорних громад протягом життя кількох поколінь; її ідентифікація носить радше не інституціолізований, а соціокультурний характер у межах західноєвропейської традиції гуманізму, демократичних цінностей, вільного ринку.

3. Зазначені вище особливості становлення і розвитку української діаспори у Республіці Польща обумовлюють необхідність диверсифікації роботи з боку України щодо налагодження зв'язків з кожною з підгруп діаспорної спільноти. За цих умов координаційна роль урядових інституцій Української держави є центральною: урядові інституції України мають бути модераторами тих процесів, які спрямовані на узгодження зусиль Української держави і діаспорного середовища на шляху просування позитивного іміджу України й українців у світі; на шляху налагодження постійних і міцних контактів діаспорян з історичною батьківщиною; на шляху творення позапросторової єдиної української нації. Головним завданням співпраці Української держави з діаспорою у Польщі стає перетворення заходів взаємодії і співробітництва зі спорадичних, поодиноких подій або подій, присвячених певним «круглим датам», на систематичну і комплексну роботу з метою утвердження широкого українсько-польського діалогу. Українська діаспора у Республіці Польща має стати одним з провідних акторів названого процесу, відіграючи роль своєрідного посередника між своєю історичною та фактичною батьківщинами.

4. Провідним вектором розвитку співпраці Української держави з діаспорою у Польщі є розгортання потужного інформаційного впливу щодо формування позитивного іміджу України й українців у Республіці Польща зокрема та на теренах Європейського Союзу загалом з активним залученням до цієї стратегії так званих «лідерів думок» з середовища українських діаспорян. «Лідери думок» в українському діаспорному середовищі Польщі – це, як правило, або представники інтелігенції (освітяни, науковці, журналісти), або представники так званого «третього сектору», а також найбільш активні представники релігійних громад. Інформаційний вплив на діаспорне середовище українства в Польщі може і має здійснюватися через традиційні та електронні ЗМІ (як українські, так і польські). Особливу увагу необхідно приділити розробці стратегії залучення мережевих ЗМІ та мережевих спільнот у процесі розширення співпраці (взаємодії) України з українською діаспорою в Республіці Польща з метою формування позитивного іміджу України й українців.

5. Окремий і надзвичайно важливий напрям взаємодії Української держави з українською діаспорою у Республіці Польща – ділове співробітництво. Ділове співробітництво й економічна співпраця нині є

найменш розвинутим напрямом взаємодії української діаспори у Республіці Польща з Україною. Якщо на рівні особистих контактів або бізнесових відносин можна знайти прикладі успішної співпраці, то на державному рівні бракує системної та послідовної стратегії залучення польських українців до реалізації спільних з Україною економічних програм і проектів. З метою подолання названої проблеми автор пропонує реалізацію комплексної програми з поглиблення ділового співробітництва й економічної співпраці України з українською діаспорою у Польщі.

6. На переконання автора, окреслені вище основні напрями взаємодії Української держави з українською діаспорою у Республіці Польща мають бути оформлені у вигляді окремого документу стратегічного характеру, що матиме силу державного нормативно-правового акту. Загальна ж робота щодо співробітництва з українством зарубіжжя має координуватися вдосконаленим відповідним Законом України, який повинен відповідати вимогам часу та відійти від суто декларативної політики.

7. Залучення української діаспори у Республіці Польща до реалізації євроінтеграційної і північноатлантичної безпекової стратегій Української держави – один з провідних векторів співпраці діаспори з Україною сьогодні. Така робота має носити системний і комплексний характер, спиратись на комбіновану стратегію. Комбінована стратегія, з одного боку, передбачає системне врахування досвіду Польщі в здійсненні її інтеграції у євроатлантичні структури. З іншого боку, означена стратегія має спиратися на широку агітаційну кампанію в Україні, яка повинна реалізовуватися, у тому числі, через налагодження прямої комунікації з передачі локального польського досвіду здійснення євроатлантичних кроків у загальній державній політиці між громадами в Україні та громадами діаспорян у Польщі.

8. Співпраця України з українською діаспорою у Республіці Польща має здійснюватися дворівнево – на рівні співпраці державних (урядових) інституцій й організацій та на рівні співпраці й обміну досвідом інституцій громадянського суспільства. Важливо, аби «лідери думок» з середовища польських українців були б активно задіяні в процесах становлення вітчизняного громадянського суспільства як своєрідні громадські радники, котрі покликані поділитися досвідом сусідньої країни в її поступі на шляху демократизації і розвитку громадянського суспільства. Авторитетні представники української діаспори у Польщі мають стати зовнішнім контролером вітчизняного правлячого класу в його намаганні зробити Україну частиною геополітичної, соціокультурної, економічної та безпекової Європи.

9. Діаспорна громада може виступити в якості потужного проукраїнського лобі у політичних і бізнесових колах як на рівні Європейського Союзу загалом, так і у Республіці Польща зокрема. Для повноцінної реалізації цієї мети необхідно виокремити експертів, науковців, представників ЗМІ, які є «лідерами думок» у діаспорному середовищі польського українства, аби вони разом виробили власний варіант реалізації євроінтеграційних і північноатлантичних безпекових програм для України у двох вимірах – внутрішньополітичному (тобто спрямований на системну інформаційну роботу всередині України) та зовнішньополітичному (має

поширювати свій інформаційний вплив на простір ЄС в цілому). Особливе місце має бути відведене налагодженню співпраці з молодими представниками українських діаспорян у Польщі.

10. Здійснення впливу української діаспори Польщі всередині України з метою просування національних євроатлантичних стратегій повинно спиратися на формування інформаційної роботи діаспорян щодо роз'яснення привабливості європейських цінностей, стандартів життя серед українства на історичній батьківщині.

11. Взаємодія з українською діаспорою у Республіці Польща буде неповною і неповноцінною без її виходу на інституційно-організаційний рівень, адже саме залучення організацій, об'єднань, фондаций польських українців сприятиме налагодженню більш системної співпраці громад діаспорян з Україною на шляху її євроінтеграційного і північноатлантичного безпекового поступу.

***Keywords:** diaspora, processes of globalization, interstate relations, informational influence, priorities of directions.*

Діаспори нині, за умов становлення інформаційної цивілізації та розгортання глобалізаційних процесів по всьому світові, стають транснаціональним явищем, яке переплетене мережею просторових і часових зв'язків та взаємообмінів. Феномен діаспори є досить складним і багатошаровим не тільки в етнокультурному, але й в соціально-економічному, політичному, конфесійному та геополітичному вимірах, які, на нашу думку, мають бути взяті за основу при визначенні основних напрямів взаємодії України з представниками української діаспори Республіки Польща. Причому не менш важливим має стати також дослідження власної стратегії української діаспори Республіки Польща щодо її взаємовідносин з державою проживання та своєю історичною батьківщиною, тобто з'ясування й аналіз такої складної сфери як царина самоідентифікації польського українства у просторі та часі.

Одним з провідних завдань українців, які проживають за кордоном, й польська громада українства тут не є винятком, полягає в тому, аби вживати усіх можливих заходів, скерованих на допомогу своїй історичній батьківщині, становленню її на міжнародній арені як повноцінного суб'єкта світової політики та розбудови власної державності за найкращими світовими взірцями.

За цих умов координаційна роль урядових інституцій Української держави є центральною. Адже саме урядові інституції України мають бути модераторами тих процесів, які спрямовані на узгодження зусиль Української держави і діаспорного середовища на шляху просування позитивного іміджу України й українців у світі; на шляху налагодження постійних і міцних контактів діаспорян з історичною батьківщиною; на шляху творення позапросторової єдиної української нації.

Розгляд основних напрямів взаємодії України з діаспорянами у Польщі має спиратися на дослідження структурно-функціональної організації системи міждержавних взаємовідносин нашої держави з Республікою Польща. Адже міждержавні відносини є основною формою взаємодії держав на офіційному рівні та створюють нормативне-правове підґрунтя для налагодження не тільки формалізованих, але й неофіційних і неформальних контактів між представниками різних держав. Як зауважує вітчизняний дослідник В.Наконечний: «Загалом, структура будь-якої соціальної системи міждержавних взаємовідносин неодмінно відкриває характер зв'язків між елементами та наглядним чином демонструє більш та менш активні зони співробітництва, котрі найкраще вираження знаходять в якісно-кількісних показниках» [10].

Так, система міждержавних взаємовідносин між Україною та Республікою Польща в своєму базисі в новітній історії має перший договірно-правовий документ – Консульську конвенцію між Україною і Республікою Польща від 8 вересня 1991 р. [5]. Отже, система новітніх міждержавних взаємовідносин між Україною та Республікою Польща бере свій початок фактично від витоків сучасної Української державності.

Втім, процес організації системи українсько-польських міждержавних взаємовідносин у подальші десятиліття був доволі суперечливим, неоднорідним, характеризувався переривчастим темпом розвитку. Новий виток поживлення цих відносин почався у 2014 р. і був пов'язаний з подіями в Україні – Революцією гідності, переформатуванням системи державної влади в

Україні, зокрема поверненням до парламентсько-президентської республіки, та початком російської агресії на території нашої держави.

Нині в цілому сформувалася системи міждержавних взаємовідносин України з Республікою Польща, в якій головними акторами виступають безпосередньо суб'єкти міжнародної діяльності, які, у свою чергу, складаються з комплексу державних інститутів, спрямованих на реалізацію індивідами своєї політичної, економічної, соціокультурної, конфесійної активності [15]. Таким чином, на 2016 р. в українсько-польському геополітичному середовищі сформована система міждержавних взаємовідносин, яка відповідає вимогам часу та базові принципи функціонування якої офіційно закріплені у нормативно-правовій базі обох держав. Спільними для країн-сусідів на сьогодні є євроінтеграційний та безпековий вектори розвитку. Відтак, система міждержавних взаємовідносин між Україною та Республікою Польща є основою для формування у майбутньому основних напрямів взаємодії України з представниками діаспори у сусідній державі.

Ключовим питанням при визначенні перспектив взаємодії України з діаспорою у тій чи іншій державі, на нашу думку, є стан самоідентифікації представників діаспори, наявність у них внутрішнього відчуття приналежності до історичної батьківщини, потреби налагодження постійних контактів з нею.

Авторитетна фахівчина у царині досліджень української діаспори Н. Кривда зазначає, що українська діаспора за кордоном сформувалася не стільки як суспільний інститут, скільки як культурний проект, завданням якого є «онтологізація та відтворення ідентичності членів спільноти», при цьому «ідентифікація відбувається на перетині чинників національного та суб'єктивного» [6]. Отже, ідентифікація української діаспори у Республіці Польща носить радше не інституціолізований, а соціокультурний характер у межах західноєвропейської традиції гуманізму, демократичних цінностей, вільного ринку. Тому активізація роботи України з діаспорою у Польщі має передусім спиратися на загальноєвропейські соціокультурні і світоглядні цінності, на просування як в середовищі закордонних українців, так і поляків, на бачення України невід'ємною та дуже важливою частиною Європи. На

цьому шляху, на наше переконання, польські українці, особливо найбільш соціально і політично активні, мають стати так званими «народними дипломатами», носіями і популязаторами української ідентичності в Європі.

Україна і Польща в останні двадцять-двадцять п'ять років продемонстрували надзвичайно показовий приклад можливості відмови від взаємних обвинувачень і подекуди міжнаціонального протистояння на користь партнерських відносин. Так, з приводу українсько-польського партнерства секретар РНБО України у 1994-1999 рр. В.Горбулін зазначав: «Зближення ще нещодавно залятих ворогів йде такими темпами, що диву даєшся. Причому, у випадку України і Польщі йдеться не просто про відносини між двома державами, а про предмет ретельної уваги і прикладу для всіх держав Центральної і Східної Європи» [17].

Таким чином, одним з головних завдань реалізації українсько-польського діалогу нині є подолання негативних наслідків кількасотрічного конфронтаційного періоду у взаєминах країн-сусідів, а також розгортання широкої програми поліпшення іміджу України й українців у Польщі. Вказаний комплекс заходів має поширюватися на всі верстви польського суспільства, бо, згідно з результатами опитувань польського політикуму, бізнесових і наукових кіл, Україна в очах значної частини поляків усе ще держава з низьким рівнем соціально-економічного розвитку та широким колом нерозв'язаних внутрішніх проблем [4,14]. Звісно, розгортання такої широкої популяризаторської стратегії було б неповним без залучення найактивніших та найбільш свідомих представників української діаспори у Республіці Польща, тому що однією з найефективніших форм соціополітичної і міжкультурної комунікації є міжособистісні контакти. Принципом цієї стратегії має бути «принцип співробітництва – прагнути зрозуміти і порозумітися, бачити і не помічати, виявляти толерантність і виваженість» [4,15].

Серед напрямів означеної стратегії слід відзначити важливість розгортання потужного інформаційного впливу. Інформаційний вплив у контексті розгляду основних напрямів взаємодії України з представниками української діаспори в Республіці Польща варто здійснювати, на наш погляд,

виходячи з позицій теорії масової комунікації авторитетного німецького соціологі та філософа Ю.Габермаса. Науковець писав, що стан масової комунікації реалізується на двох рівнях: когнітивному та інтерактивному. Когнітивний рівень масової комунікації спрямовується на процеси поширення соціально значущої інформації серед аудиторій, які охоплюють більшу частину населення (у нашому випадку – польські громадяни загалом та українські діаспоряни у Польщі зокрема – А.Т.). Інтерактивний рівень функціонування масової комунікації є, у свою чергу, важливим ресурсом соціальної дії у різних її формах. Типовий алгоритм реалізації інтерактивного рівня функціонування масової комунікації можна сформулювати наступним чином: індивід чи соціальна група отримують соціально важливу інформацію, на основі якої починають співвідносити себе з конкретною стратою, верствою, культурним колом, етнічною спільнотою, політичним рухом, здійснюючи соціальну та ціннісну ідентифікацію [14]. Базовими каналами поширення інформації на інтерактивному рівні масової комунікації є як традиційні ЗМІ, так й інтернет-ресурси. Отже, у процесі реалізації стратегії інформаційного впливу України на представників діаспори у Республіці Польща повинні обов'язково бути враховані ідеї про важливість інтерактивного рівня функціонування масової комунікації Ю.Габермаса.

Інтерактивний рівень функціонування масової комунікації може виявлятися через реалізацію серед української діаспори у Польщі культурно-просвітницьких проектів, насамперед пов'язаних з вивченням історії України, української мови, специфіки різних українських регіонів, національних звичаїв, традицій тощо. До того ж, окрему увагу варто звернути на налагодження міжкультурної комунікації, зокрема за участі як активних представників з середовища українських діаспорян Польщі, так й активістів громадянського суспільства в Україні та вітчизняних політичних лідерів. Адже усі вони можуть розглядатися як носії власних культурних програм, котрі включені у систему міжкультурної комунікації та які вагомим чином впливають на міжкультурний і міжнаціональний діалог. За словами вітчизняного дослідника А.Лисюка, «політично-ціннісні орієнтації не є ригідними утвореннями, бо вони

еволюціонують разом зі змістом системи суспільних відносин і культурологічних парадигм». Тому, пише вчений, «комунікація – це обмін тлумаченнями «образів влади», які синкретичні й синтезовані з певних ідеологій та ідеологем, вкорінених у домінуючих «культурних взірцях» (міфологічних, релігійних, національно-етнічних, політико-ідеологічних)» [8].

Відтак, інтерактивний рівень політичної (масової комунікації) з залученням активних представників української діаспори у Польщі уявляється авторові одним з найперспективніших напрямів співпраці України з діаспорянами у Республіці Польщі, особливо зважаючи на завдання необхідності подолання негативних стереотипів щодо українства в очах поляків. Названі соціокультурні практики можуть бути використані для створення і закріплення в польській громадській думці позитивного іміджу України й українців, що спиратиметься на якісно інші політико-владні та соціокультурні взірці.

Успішній реалізації названих завдань має сприяти окремо реалізована стратегія роботи не тільки з активістами української діаспори у Польщі, але й з особливою групою діаспорян – так званими «лідерами думок». Так, відповідно до концепції «лідерів думок» П.Лазарсфельда, Б.Берельсона, Г.Годе, Р.Брауна інформаційні повідомлення (у нашому випадку – інформація з України і про Україну політико-владного та соціокультурного характеру – А.Т.) початково засвоюються «лідерами думок», а вже потому від них поступають до менш активних послідовників [11].

«Лідери думок» у діаспорному середовищі – це, як правило, або представники інтелігенції (освітяни, науковці, журналісти і т.ін.), або представники так званого «третього сектору». Тому при розгляді перспективних можливостей розгортання і поглиблення українсько-польського діалогу, окремим напрямом взаємодії України з польським українством має стати налагодження тісніших взаємозв'язків з «третім сектором» у середовищі української діаспори. «Третій сектор» українських діаспорян у Польщі – це неурядові громадські організації, благодійні, просвітницькі та інші фонди, молодіжні рухи й об'єднання. Значна частина з цих інституцій метою своєю

діяльності має поширення і пропагування тих чи інших цінностей (прикладом, цінностей європейської інтеграції, демократії, збереження національної самобутності діаспорних спільнот) шляхом проведення різноманітних громадських заходів (міжнародних і міжнаціональних обмінів, «круглих столів», симпозіумів, тренінгів, стажувань тощо). Одним з провідних завдань діяльності названих інституцій є також рекрутування найбільш соціально і політично активних представників діаспори до своїх лав, залучення їх до життя української громади. Тому важливість налагодження постійної співпраці України з інституціями «третього сектору» української діаспори у Польщі не викликає жодних сумнівів.

Серед найбільш авторитетних інституцій «третього сектору» українських діаспорян Польщі – Польсько-українська фундація співпраці RAUCI. Серед основних завдань RAUCI: підтримка євроінтеграційного курсу України, сприяння реформуванню місцевого самоврядування, запровадження європейських стандартів в українському суспільстві, активізація участі молоді у громадському житті [18].

Найбільш потужною організацією «третього сектору» української діаспори у Республіці Польща є Об'єднання українців у Польщі (ОУП), у лавах якої налічується близько 7500 осіб (дані на 2005 р.). Друкованими органами ОУП є тижневик «Наше слово» (наклад 4100 примірників), двомісячний додаток для дітей «Світанок», річний «Український альманах». Багато локальних і професійних об'єднань польських українців мають статус організацій-прихильників ОУП. Так, серед локальних і професійних об'єднань українських діаспорян у Польщі можна назвати Спілку юристів, Союз українок, загальнопольський молодіжний «Пласт», Українське вчительське товариство, Українське лікарське товариство, Товариство підприємців тощо [19]. Оптимальною, на наш погляд, мала б стати робота з боку України по налагодженню безпосередніх зв'язків між названими об'єднаннями і відповідними організаціями та спілками в Україні.

До «лідерів думок» української діаспори у Республіці Польща належать також, безумовно, і найбільш активні представники релігійних громад.

Важливо зазначити, що загалом для Польщі релігійний фактор відіграє надзвичайно потужну роль і в громадському, і в політичному житті країни. Тому, на переконання автора, потрібно посилити роботу України з діаспорою у Польщі саме у названому напрямі, причому, зробити наголос на роботі на рівні офіційних державних контактів (і центрального, і місцевого характеру), а не на рівні контактів між релігійно-конфесійними громадами, які і нині є доволі міцними.

Інформаційний вплив на діаспорне середовище українства в Польщі може і має здійснюватися через традиційні та електронні ЗМІ (як українські, так і польські). Якщо ми говоримо про традиційні ЗМІ, то доволі ефективним уявляється створення і розбудова в Польщі медійної інфраструктури, перш за все шляхом відкриття журналістських представництв у регіонах значного згуродження українських громад, а також поглиблення співпраці у виробленні спільних з поляками та польськими українцями проектів за участю провідників й України, і Польщі [4,15].

Налагодження повноцінного діалогу «Україна-Польща» є неповним без залучення до цієї роботи традиційних ЗМІ української діаспори у сусідній країні. Саме ЗМІ покликані забезпечувати міжетнічну і міжкультурну комунікацію, взаємний обмін досвідом долаання тих чи інших проблем регулювання етнонаціональних і соціокультурних відносин, постійність зв'язків обох країн на усіх рівнях функціонування – від державного до міжособистісного. Роль і значення діаспорних ЗМІ є особливою: вони, окрім вище згаданих завдань, мають ставати посередником та комунікатором у діалозі двох народів і двох культур, виконуючи тим самим дипломатичну функцію та впливаючи на формування зовнішньої політики як держави проживання, так і своєї історичної батьківщини. За цих умов важливість налагодження прямих контактів між Україною і діаспорними ЗМІ українства в Польщі є суттєвою і не підлягає сумнівам. Ідеальним варіантом мала б стати фінансова й інформаційна підтримка з боку Української держави таких ЗМІ. Втім, внаслідок об'єктивних причин нині це уявляється проблематичним.

Незважаючи на фактично повну відсутність підтримки з боку Української держави діаспорних ЗМІ у Польщі, в країні існує нині розгалужена система українських й україномовних ЗМІ. Навіть без фінансової підтримки з боку Української держави представники української діаспори показали високий рівень самоорганізації та зуміли налагодити досить розгалужену мережу видань найрізноманітнішого спрямування. Причому, географія цих видань засвідчує не точковий, а розпорошений характер розселення польського українства нині. Отож, в процесі налагодження взаємин України з діаспорянами в Польщі обов'язково має бути враховані усі групи інтересів польських українців, своєрідними індикатором яких і є перелічені вище друковані ЗМІ, які видаються українською діаспорою. Окрім друкованих ЗМІ, у Республіці Польща є й теле- та радіопрограми української діаспори і для української діаспори. Їхньою особливістю є чітко виражена регіональна ознака [7].

Розгалуження і високий рівень розвитку друкованих та теле- і радіо ЗМІ української діаспори у Польщі пов'язане передусім з державним фінансуванням, передбаченим законом Республіки Польща «Про національні та етнічні меншини і про регіональну мову» від 6 січня 2005 р. Відповідно до Закону, на фінансування українських й україномовних ЗМІ у Польщі з державного бюджету виділяється щорічно 2 млн. злотих [7].

Висвітлюючи можливості залучення електронних ЗМІ в стратегії інформаційного впливу України на діаспорне середовище у Польщі, особливу увагу слід звернути на мережеве комунікаційне середовище. Адже мережева (або комп'ютерно опосередкована) комунікація має унікальну атрибутивну властивість – ця система комунікації спирається на можливість швидкого й ефективного зворотного зв'язку, що призводить до фактично симетричних відносин комунікатор-реципієнт (що є надзвичайно важливим в умовах вкрай значимої мети – необхідності налагодження постійного тісного взаємозв'язку між українськими діаспорянами у Польщі з історичною батьківщиною – Я.Т.). Російський науковець В.Бузгалін вказує на такі основні риси сучасної мережевої комунікації:

- неієрархічність, децентралізація, переважно горизонтальна та / або функціональна взаємодія учасників;
- гнучкість, рухливість, змінюваність форм і конфігурацій; легкість та швидкість створення та розпаду структур;
- відкритість мережі для «входу» і «виходу»; загальна доступність ресурсів мережі (передусім – інформаційних);
- рівноправність учасників мережі незалежно від їх ролі, масштабу, ресурсів;
- унікальність створюваних мереж [16].

Отже, такі риси мережевих ЗМІ, як відкритість, гнучкість та динамізм роблять їх (мережеві ЗМІ – Я.Т.) надзвичайно потужним ресурсом у налагодженні постійного діалогу між українською діаспорою в Польщі та Україною, бо поширення інформації у них відбувається значно оперативніше, аніж через традиційні носії інформації. До того ж, мережеві ЗМІ та мережеві спільноти часто здатні конструювати свою особливу соціальну реальність, виступаючи як сукупність індивідуальних і колективних ідентичностей, що можуть віртуально самоконструювати нові культурні та соціальні регулятори комунікаційного процесу. На підтвердження наведемо слова вітчизняної дослідниці феномену української діаспори К.Чернової, «основою стійкості діаспор виступають інформаційно-комунікативні мережі високої щільності» [20].

Сучасна мережева комунікація відзначається здатністю до синтезу всередині себе масового, групового та персоніфікованого типів комунікації. Тому, як стверджує російська вчена С.Тихонова, «фактично, Інтернет сьогодні є експериментальним майданчиком, де випробовуються різноманітні ролі і форми поведінки...» [16]. Вказані особливості мережевих ЗМІ та мережевих спільнот, на думку автора, потрібно використовувати якомога найповніше при налагодженні тісної співпраці з українською діаспорою в Польщі. Певні кроки у цьому напрямі вже зроблені. Одним з найпоказовіших прикладів є діяльність волонтерського руху в Україні, який завдяки мережевим спільнотам мав змогу налагодити тісну і продуктивну співпрацю з волонтерськими організаціями з

діаспорного середовища у Польщі. Відтак, не Українська держава, а вітчизняне громадянське суспільство стало піонером у розвитку вказаного напрямку співпраці України з діаспорою у Республіці Польща. На наше переконання, саме цей напрямок у найближчі роки може стати найбільш пріоритетним у царині взаємодії України з представниками української діаспори у Польщі.

Перспективна розробка стратегії залучення мережевих ЗМІ та мережевих спільнот у процесі розширення співпраці (взаємодії) України з українською діаспорою в Республіці Польща має враховувати таку важливу особливість політичного життя в умовах розвитку інформаційного суспільства – перехід у царині політичної комунікації від «політики інтересів і цілей» до «політики цінностей» (визначення російського ученого М.Вершиніна). Перехід до «політики цінностей» сприятиме формуванню нових способів політичної комунікації через здійснення комп'ютерно-опосередкованої політичної комунікації. «Політика цінностей» у сучасному політичному просторі означатиме: а) політичну прозорість, транспарентність влади та гласність у процесах прийняття політичних рішень; б) доступність для громадян всіх державних нормативних актів; с) реформування високо витратних державних структур; д) зростання у громадян кількості вільного часу, який можна спрямувати на вияви політичної активності [1]. Як бачимо, врахування принципів «політики цінностей» у процесі реалізації стратегії розширення співпраці та поглиблення взаємодії українських діаспорян Польщі з історичною батьківщиною стимулюватиме розвиток низової активності в діаспорному середовищі, а також наблизатиме до них, нехай у віртуальному вимірі, й Українську державу (у тому числі в її офіційних проявах – через діяльність органів центральної державної влади), і вітчизняне суспільство (в його соціальній, культурній, конфесійній царинах).

Варто зауважити, що в кілька останніх десятиліть у світі фактично спостерігається трансформація розуміння образів ідентичності в найширшому її тлумаченні – політичної, гендерної, етнокультурної, конфесійної тощо. Це, відповідно, не може не впливати на національну політику держав як внутрішнього спрямування, так і політику взаємодії і співпраці зі своїми

діаспорними громадами. Так, професор Оксфордського університету М. Прайс прогнозує: у найближчі десятиліття володіння інструментами формування образів ідентичності, які визначаються традиційно історією, мовою, етнічною приналежністю, релігією, може стати не менш ефективним засобом тиску, аніж зброя масового знищення. Адже глобальна інформатизація може підірвати національний суверенітет та національну культурну ідентичність. Наслідком таких процесів у царині політичної комунікації може стати збільшення числа образів і понять, які не відображають ані культурну пам'ять, ані емпіричний досвід, але є результатом інформаційного імпорту [9].

Відтак, при виробленні політики взаємодії України з діаспорою у Республіці Польща важливо враховувати вплив глобального інформаційного середовища, зокрема дію факторів інтернаціоналізації політики, ментального зсуву в розумінні поняття етнокультурної ідентичності, розмивання її рамок, формування феномену подвійної ідентичності. Названі феномени, на думку автора, потребують спочатку наукового осмислення та тільки потому впровадження рекомендацій і пропозицій науковців у державну практику шляхом прийняття відповідних політико-управлінських рішень.

Окремий та надзвичайно значимий напрямок налагодження взаємодії України з діаспорянами у Польщі – це ділове співробітництво. Зрозуміло, що формування позитивного іміджу України й українців за кордоном, реалізація широкої культурно-просвітницької стратегії в інших країнах світу є одними з пріоритетних векторів співпраці з діаспорними громадами українства по всьому світу. Однак, не менш важливим є ділове співробітництво, налагодження тісних економічних взаємозв'язків. Польща є одним з центральних стратегічних партнерів України, вага і значення якого особливо зросли після 2014 р. Ділове співробітництво й економічна співпраця України й Республіки Польща здійснюються як на офіційно-державному рівні (на цьому рівні названі процеси регулюються відповідною нормативно-правовою базою обох держав), так і на рівні недержавному – через громадський сектор, неурядові канали, міжособистісні контакти, «народну дипломатію».

Якщо роль і вагу політичної підтримки з боку української діаспори своєї історичної батьківщини, починаючи з 1990-х рр., важко переоцінити, то питання про ділове співробітництво й економічну співпрацю діаспорян з Україною є доволі складним. Передусім названі процеси мають поширення серед представників новітньої діаспори – української діаспори «четвертої хвилі». Не є винятком й українська громада у республіці Польща. Світовий Конгрес українців (СКУ) як найбільш авторитетна організація української діаспори опікується водночас і представниками української діаспори «четвертої хвилі», і питаннями економічного співробітництва з Україною. Однією з країн-реципієнтів СКУ є Республіка Польща, діаспорна громада якої бере активну участь у роботі Світової Ради Суспільної Служби СКУ [13,18]. Безперечно, внесок і вплив української діаспори Республіки Польща як реципієнта Світової Ради Суспільної Служби СКУ є порівняно невеликим, проте постійним і таким, що зростає.

Пряма фінансова допомога СКУ Україні та українським заробітчанами за кордоном є лише одним з векторів системи ділової співпраці й економічних взаємин діаспорного середовища з історичною батьківщиною. Значна увага приділяється розробці програм стратегічного розвитку, проектів реформування різних галузей економіки, впровадження досвіду інших країн щодо модернізації економіки й економічних відносин в Україні.

Українська дослідниця О.П'ятковська називає такі пріоритетні напрямки соціально-економічної й інноваційної співпраці діаспори з Україною з метою створення в нашій державі економіки сучасного типу:

- розроблення політичних проектів у різних сферах, зокрема урядових програм економічного розвитку та шляхів їх імплементації;
- організація та фінансування науково-технологічних тренінгів чи виконання короткотермінових робіт за наявності на ринку праці попиту на даний вид діяльності (короткотермінові візити закордонних українських спеціалістів, наприклад, лікарів для виконання складних операцій);

- організація наукових зустрічей, конференцій, «круглих столів» тощо з метою поширення інформації у науково-дослідній сфері, зокрема щодо грантових програм та спільної участі в них;
- забезпечення українських науковців доступом до літературних джерел провідних країн світу;
- здійснення спільних науково-дослідних проектів у сфері біотехнологій, фізики, комп'ютерних технологій, хімії, економіки, математики, частина з яких має на меті впровадження результатів науково-дослідних робіт у роботу підприємств та розвитку нових галузей промисловості в Україні;
- стимулювання циркуляції студентської мобільності шляхом надання їм фінансової допомоги у формі грантів на навчання та допомоги у налагодженні контактів з ВНЗ у розвинених країнах світу [13,20].

На жаль, якщо на рівні СКУ та окремих діаспорних спільнот вказані вектори ділового співробітництва й економічної співпраці знаходять відображення у вигляді прийняття відповідних програм і проектів, то Українська держава в особі уповноважених органів державної влади не завжди вчасно й адекватно реагує на ініціативи з боку закордонних українців. Скажімо, у проекті Державної програми співпраці з із закордонними українцями на період до 2015 р. було надто нечітко сформульовано мету цієї програми, зокрема у сфері використання потенціалу української діаспори, а саме: «... використання інтелектуального, фінансового та духовного потенціалу закордонних українців для утвердження позитивного міжнародного іміджу України» [12]. Про соціально-економічний розвиток України, важливість налагодження ділового співробітництва й економічної взаємодії з діаспорним середовищем у проекті взагалі не йшла мова.

Ділове співробітництво й економічна співпраця – найменш розвинутий напрям взаємодії української діаспори у Республіці Польща з Україною. Якщо на рівні особистих контактів або бізнесових відносин можна знайти прикладі успішної співпраці, то на державному рівні і нині бракує системної та послідовної стратегії залучення польських українців до реалізації спільних з Україною економічних програм і проектів. Адже, як зазначає українська

дослідниця Т.Гнатюк: «Економічний і політичний зиск від мігрантів держави прагнуть отримати завдяки покладанню обов'язків на діаспору, що включає в себе інвестиційні заходи (як фінансові, так і людські інвестиції) та зовнішнє лобіювання інтересів країни походження» [2].

Серед найбільш перспективних напрямів налагодження цілісної системи ділового співробітництва й економічної співпраці варто виокремити наступні.

По-перше, співробітництво найбільш авторитетних представників української діаспори Польщі з наукового та бізнесового середовища з вітчизняними урядовцями різних рівнів, представниками громадянського суспільства, науковцями і бізнесменами. Таке співробітництво має здійснюватися шляхом проведення регулярних нарад, «круглих столів», дискусій, слухань тощо з метою розробки й удосконалення законодавства у сфері:

- a) створення сприятливого інвестиційному клімату в Україні;
- b) допомоги в залученні фінансового капіталу закордонних українців (як у формі, наприклад, облігацій або інших фінансових зобов'язань, так і через залучення транснаціональних кредитів);
- c) активізації операцій експортно-імпортного характеру, зокрема через зростання потоків товарообігу між Україною й Польщею з виокремленням сегменту вітчизняних товарів і послуг, які потенційно можуть зацікавити польських українців;
- d) трансферу інноваційних ідей, технологій, стартапів з Польщі, причому не просто їх сліпе копіювання, а залучення представників бізнесових кіл діаспорян в якості консультантів, бізнес-тренерів.

По-друге, створення спільних комісій, дискусійних клубів, бізнес-інкубаторів з найбільш авторитетними представниками бізнесового середовища українських діаспорян у Польщі для вирішення широкого кола завдань, провідними серед яких мають стати: розробка і сприяння впровадженню в життя інвестиційних проектів у різних сферах вітчизняної економіки, зокрема на рівні співпрацю регіонів Республіки Польща з регіонами України.

По-третє, проведення інформаційних кампаній з залученням найбільш авторитетних представників українських діаспорян, які можуть стати «обличчями» таки кампаній, щодо інформування широкої польської громадськості про економічний, інвестиційний, фінансовий, промисловий, аграрний, науково-технічний потенціал України. У процесі проведення цих інформаційних кампаній особливий наголос варто робити на можливостях не стільки потенційної конкуренції українських ідей, товарів, послуг з польськими, скільки на перспективах взаємного доповнення, співробітництва і співпраці. Причому, успішність таких інформаційних кампаній залежатиме від змоги як української сторони, так і можливостей польських українців залучити традиційні й електронні ЗМІ Республіки Польща до цієї просвітницької роботи, а також максимально задіяти дипломатичні і консульські ресурси України в Польща та діаспорні українські громадські організації й об'єднання в процесі поширення інформаційних матеріалів про економічний і науково-технічний потенціал України.

По-четверте, розширення контактів між представниками бізнесового середовища України та української діаспори Польщі на рівні «народної дипломатії», шляхом організації і проведення постійних ділових зустрічей, через створення спільних товариств, філій польських компаній та фінансових установ.

Безумовно, перелічені вище заходи щодо налагодження цілісної системи ділового співробітництва й економічної співпраці між Україною й українською діаспорою у Республіці Польща не є вичерпними. Виходячи з надзвичайної складності означеного напрямку співпраці, а також його недостатньої розробленості на практичному рівні, названий вектор поглиблення співробітництва України з діаспорним середовищем у Польщі уявляється одним з найбільш перспективних для подальших наукових досліджень теоретичного і прикладного характеру.

Таким чином, поглиблення співпраці української діаспори у Республіці Польща з історичною батьківщиною, подальший розвиток окреслених вище провідних векторів взаємодії України з діаспорянами у Польщі сприятиме, на

наше переконання, не тільки утвердженню позитивного іміджу України й українців у сусідній країні, але й слугуватиме стимулом для подальшої внутрішньої консолідації польського українства, збагачуватиме його громадське та соціокультурне життя. Не менш важливою є взаємодія України з представниками української діаспори у Польщі для нашої держави. Адже в останні два роки Україна опинилася віч-на-віч з надзвичайно загрозливими викликами, які висувають питання життєздатності українства як державницької нації. За цих умов значимість ефективного використання гуманітарного, соціокультурного, наукового й економічного потенціалу української діаспори, у тому числі у Республіці Польща, не викликає жодних сумнівів.

На жаль, за усі роки незалежності України потужний потенціал українства зарубіжжя був надто недооцінений, а робота з українськими діаспорами у різних країнах мала несистематичний, ситуативний, фрагментарний, а подекуди вкрай суперечливий характер. Можна стверджувати, що українство зарубіжжя багато в чому залишалося поза увагою державної влади України, однією з найбільш «забутих» діаспор стала українська діаспора у Республіці Польща. Так, фахівець з дослідження проблематики життя українців в Польщі В.Кирилич ще на початку 2000-х рр. пропонував здійснити на державному рівні наступну низку заходів з метою поживлення взаємодії України з українською громадою Польщі: 1) виробити Програму підтримки зарубіжного українства у найближчі п'ять років; 2) ухвалити Закон України «Про закордонного українця»; 3) поживити процес створення Українського інституту культури в Польщі (у м. Варшава); 4) створити надійний та ефективний механізм захисту прав та задоволення культурно-освітніх і церковно-релігійних потреб зарубіжного українства; 5) сприяти змінам до діючих правил перетину кордону з метою сприятливого в'їзду в Україну українських шкільних груп та мистецьких колективів із Польщі; 6) створити регіональні навчально-методичні центри для підтримки українських шкіл в Польщі [4,17].

Аналіз взаємодії України з українською діаспорою у Польщі на державному рівні на початок 2016 р. дає підстави для невтішного висновку: з

усього комплексу запропонованих 15 років тому вітчизняним науковцем заходів у повній мірі нині реалізовано тільки два – спрощено правила перетину українсько-польського кордону у рамках скасування практики отримання віз для громадян держав шенгенської зони Європейського Союзу та прийнято Закон України «Про правовий статус закордонних українців» [3]. Відтак, перед Українською державою сьогодні постало складне завдання не просто розробити і запровадити комплекс заходів щодо сприяння поглибленню взаємодії та співпраці України з представниками діаспорної громади у Республіці Польща, але й надолужити ті прогалини, які з'явилися внаслідок непослідовної і несистематичної державної політики з боку України.

Отже, на наш погляд, в ідеалі позначені у статті основні напрями взаємодії України з українською діаспорою у Республіці Польща мають бути оформлені у вигляді «Стратегії співпраці і взаємодії Української держави з українською діаспорою у Республіці Польща» (назва, безперечно, є досить умовною – Я.Т.) як окремого документу, що матиме силу державного нормативно-правового акту. Загальна ж робота щодо співробітництва з українством зарубіжжя має координуватися вдосконаленим відповідним законом України, який повинен відповідати вимогам часу та відійти від суто декларативної політики.

Література

1. Вершинин М. С. Политическая коммуникация в информационном обществе [монография] / М. С. Вершинин. —СПб: Издательство Михайлова В.А., 2001.—253 с. – С. 116
2. Гнатюк Т. Політика України щодо закордонного українства: потенціал розвитку / Т. Гнатюк. // Наукові записки ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2014. - № 3(71). – С. 272-284. – С. 280
3. Закон України «Про правовий статус закордонних українців» від 4 березня 2004 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1582-15>
4. Кирилич В. П. Українці в Польщі : проблема збереження етнонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. н. : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Київський національний університет імені Тараса Шевченка / В. П. Кирилич. – К., 2001. – 20 с.

5. Консульська конвенція між Україною і Республікою Польща від 8 вересня 1991 р. [Електронний документ] / Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_008
6. Кривда Н. Ю. Українська діаспора : досвід культури творення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. філос. н. : спец. 09.00.12 «Українознавство (філософські науки)» / Київський національний університет імені Тараса Шевченка / Н. Ю. Кривда. – К., 2009. – 37 с. – С. 8
7. Куришко С. Роль діаспорних ЗМІ у розвитку українсько-польського міжкультурного діалогу / С. Куришко. // Актуальні проблеми зовнішньої політики України : Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, Чернівці, 15 листопада 2013 р. – Чернівці : Технодрук, 2013. – С. 192-195. – С. 193
8. Лисюк А. Комунікативний аспект політичного лідерства : культурологічні засади / А. Лисюк. // Політичний менеджмент.—2006.— Спеціальний випуск.—С. 99 – 108. – С. 100
9. Мешкова Т. А. Соціально-політичні аспекти глобальної інформатизації / Т. А. Мешкова. // Поліс.—2002. – № 6.—С. 24 – 33. – С. 29
10. Наконечний В. Структурно-функціональна організація елементів системи міждержавних взаємовідносин України та Польщі / В. Наконечний. // Актуальні проблеми зовнішньої політики України : Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, Чернівці, 15 листопада 2013 р. – Чернівці : Технодрук, 2013. – С. 107-110. – С. 108
11. Ольшанский Д. В. Политический PR [учебник]—СПб. : Питер, 2003.—544 с. – С. 77-78
12. Проект Державної програми співпраці з із закордонними українцями на період до 2015 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/data/upload/publication/mfa/ua/55005/20300978dod3.pdf>
13. П'ятковська О. Ефективність використання української діаспорної мережі для сприяння соціально-економічному розвитку України / О.П'ятковська. // Галицький економічний вісник. — 2012. — № 3(36). — с.16-23.
14. Соціологія [навчальний посібник] / За ред. С. О. Макеєва.—К.: Тов-во «Знання», КОО, 2005.—455 с. – С. 212, 213
15. Темников Д. М. Лидерство и самоорганизация в мировой системе [Научное издание] / Д. М. Темников. – М. : Аспект Пресс, 2011. – 173 с. – С.172
16. Тихонова С. В. Коммуникационная революция сегодня : информация и сеть / С. В. Тихонова. // Поліс.—2007. – № 3.—С. 53-64.
17. Україна в сучасному геополітичному просторі : теоретичний і прикладний аспекти [монографія] / За ред. Ф. М. Рудича. – К. : МАУП, 2002. – 488 с. – бібліогр. в кінці розділів. – С. 288
18. Фундація українсько-польської співпраці RAUCI [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.rauci.org/ua/>
19. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України [Підручник для вищих навчальних закладів] / Л. Д. Чекаленко. – К. : Либідь, 2006. – 712 с. – С. 406, 407

20. Чернова К. О. Українська діаспора як соціокультурна система [монографія] / К. О. Чернова. – К. : ДАКККіМ, 2007. – 347 с. – бібліогр. порозділова. – С. 95